

meye yanaşmayan Fahreddin Paşa'ya padişahın teslim konusundaki iradesini götürdü. Adliye nâzırlığından ayrıldıktan sonra hayatının geri kalan kısmını evinde kitap telifiyle geçiren Haydar Efendi 14 Eylül 1935 tarihinde İstanbul'da öldü.

Ali Haydar Efendi iki defa evlenmiş, bu evliliklerden dördü erkek üçü kız yedi çocuğu olmuştur. Oğullarından ikisi kendisi gibi hukukçuluğu seçmiş olup bunlardan biri, Ankara Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmış olan Ahmet Esat Arsebük'tür.

Ali Haydar Efendi'nin hâkimlik hayatının yanı sıra uzun bir öğretim hayatı da olmuş, on iki yıl Mülkiye Mektebi'nde, beş yıl Medresetü'l-kudât'ta ve otuz yıl da Hukuk Mektebi'nde *Mecelle*, ahkâm-ı evkaf ve kavânin dersleri okutmuştur. Bu arada, başta *Mecelle* şerhi olmak üzere birçok kitap ve makale kaleme alarak verimli bir telif hayatı geçirmiştir. Fetva eminliği sırasında şeyhülislâm Hayri Efendi, *Mecelle Cemiyeti*'ni ihya etmek istemiş, bu mümkün olmayınca şeyhülislâmlıkta bir hey'et-i iftâiyye ve bunun içerisinde de bir te'lif-i mesâil şubesi kurmuştu. Bu şubenin görevi dört mezhepten de faydalanarak muteber fıkıh kitapları ve fetva mecmuaları hazırlamaktı. Ali Haydar Efendi bu heyette yer almış ve hazırlanıp yayımlanan tek eser olan *Kitâbü'n-Nafakât*'i kaleme almıştır. XX. yüzyılın başlarında aile hukuku alanında çıkarılan iki irâde-i seniyye de onun fetva eminliği dönemine rastlar. İradelerin hukuki gerekçeleri Haydar Efendi'nin de içinde bulunduğu hey'et-i te'lifîyye tarafından hazırlanmıştır.

Eserleri. Bugün İslâm hukukunun ve hukuk tarihinin hâlâ güvenilir kaynaklarından olan başlıca eserleri şunlardır: 1. *Dürerü'l-hükkâm* şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. Ali Haydar Efendi'nin en önemli eseridir. İlk defa on altı cüz (İstanbul 1310-1316), daha sonra da dört cilt (İstanbul 1330) halinde iki defa yayımlanmıştır. Eser müellifi tarafından Arapça'ya tercüme edilmeye başlanırsa da tamamlanamamıştır. Tam tercümesini Fehmî el-Hüseyinî yapmıştır. Bu tercüme 1925-1936 yılları arasında Hayfa, Gazze ve Kahire'de yayımlanmıştır. 2. *Mirkâtü'l-Mecelle*. *Mecelle*'nin on birinci kitabından on altıncı kitabına kadar olan kısmının şerhidir (İstanbul 1298-1299). 3. *Şerh-i Cedid li-kânûni'l-arâzî* (İstanbul 1311, 1319, 1321). 4. *Tertîbü's-sunûf fi ahkâmi'l-vukûf* (İstanbul

1337 r./1340). 5. *Tavzihu'l-müşkilât fi ahkâmi'l-intikâlât* (İstanbul 1329, 1339). 6. *Teshîlü'l-ferâiz* (İstanbul 1322).

BİBLİYOGRAFYA :

Şer'iyye Sicilleri, Ulemâ Sicil Defteri, IV, 208; Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları*, İstanbul 1958, s. 371-372; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 419-420; Özege, *Katalog*, I, 22, 310-311; III, 1167; IV, 1645, 1772, 1831, 1836; Yaşar Karayalçın — Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Bibliyografyası (Türk Harflerinin Kabulüne Kadar Yayınlanmış Kitap ve Makaleler 1728-1929)*, Ankara 1972; Naci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdâfaası yahud Hicaz Bizden Nasil Aynıldı?*, İstanbul 1976, s. 478; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*, İstanbul 1980-81, I, 261-262; Bilmen, *Kamus*, I, 3-4; maddenin yazımında Ali Haydar Efendi'nin kızı Vedia Karabey'in verdiği bilgilerden de istifade edilmiştir.

M. AKİF AYDIN

ALİ HEMEDÂNİ

(bk. SEYYİD ALİ HEMEDÂNİ).

ALİ HEREVİ, Mîr

(میر علی هروی)

(ö. 951/1544)

İran'da yaşamış Türk asıllı
nesta'lik hattatı ve şair.

Herat'ın tanınmış Hüseyinî seyyidlerinden bir aileye mensuptur. 881'de (1476) burada doğdu. Genellikle Meşhed'de yaşadığı için yanlışlıkla Meşhedî olarak da anılmıştır. Müellifi meşhur *Reyhân-ı NESTA'LİK* adlı eserle İ'timâdüssaltana'nın *Maîla'u-ş-şems* adlı eserinde hattatın Câm kasabasından olduğunu belirten bilgiler ise gerçeğe uymamaktadır.

Ali Herevî gençliğinde Herat'ta devrin geçerli ilimlerini öğrendikten sonra hat sanatına ilgi duyarak Meşhed'de Zeynüddin Mahmûd adlı bir hattattan nesta'lik yazıyı meşketti. Daha sonra bazan Herat'ta, bazan Meşhed'de yaşayan hattatın gençlik yılları hakkında kesin ve yeterli bilgi yoktur. Hattat Sultan Ali Meşhedî'nin *Kavâ'id-i Huţûf*'u ile *Reyhân-ı NESTA'LİK* adlı eserler onun gençliğinde Herat hâkiminin yanında Divân-ı İnşâ'da hükümleri yazma işleriyle meşgul olduğunu bildirmektedir. Bir süre sonra Timurlu Hükümdarı Hüseyin Mirza Baykara'nın hizmetine giren hattat bu devredeki yazılarında Sultânî ve Kâtibü's-sultânî unvanlarını kullanmaya başladı. Şah İsmâil'in 1513'te Herat'ı alması üzerine önce Kerimüddin Habîbullah Sâvecî'nin, ardından da Horasan Valisi

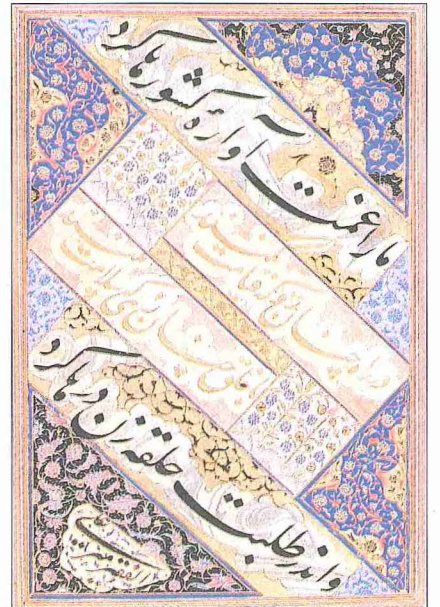
Sâm Mirza'nın himayesine girdi. Mâverâünnehir'de saltanat süren Sünnî Şeybânîler 1529'da Herat'ı ele geçirince, hükümdar Ubeyd Han tarafından bazı ileri gelenler ve sanatkarlarla birlikte Ali Herevî de Şeybânîler'in merkezi Buhara'ya götürüldü; orada Ubeyd Han'ın oğlu Abdülaziz Han'a hat hocası tayin edildi ve onun meşkhanesinde çalıştı.

Buhara'ya zorla götürülen bu derviş yaratılışı hattat, burada kaldığı on altı yıl içinde hocalık, kâtiplik, hattatlık yaptı ve şiirle meşgul oldu. Gördüğü iltifatlara rağmen daima evini, vatanını, orada bıraktığı yakınlarının hasretini çekti ve bu gurbet yıllarında yazdığı şiirlerinde bunları terennüm etti. Bu yıllardaki halini anlatan kendi eliyle yazdığı 944 (1537) tarihli dört beyitlik meşhur bir kıtası, bugün Tahran'da Kitâbhâne-i Saltanatî'deki *Murakka'î Gülşen*'de yer almaktadır. Hattat şair bu kıtasında yazısının güzelliğinden dolayı başının derde girdiğini anlatmaktadır. Bu nüshanın son beytinde bulunan "mecnûn" sözünün bazı kimseler tarafından hattatın mahlası olarak anlaşıldığını bildiren Mehdî Beyânî, *Ahval ü Âşâr-ı Hoşnûvîsân* adlı eserinde (II, 496) bu görüşü reddetmekte ve bu sözün şairin vasfını ifade eden bir sıfat olduğunu ileri sürmektedir.

Ali Herevî'nin memleketine dönmek için Şeybânî hükümdarına yazdığı bir ir-

Ali Herevî'nin nesta'lik mâil kıtası

(Şah Mahmud Nisâbürrî Murakkaâtı, İÜ Ktp., FY, nr. 1426)

ca mektubu da Kitâbhâne-i Saltanatı'de bulunmuştur. Mehdî Beyânî bu mektubu eserinde neşretmiş (II, 496-497) ve bunun hattatın nesrine güzel bir örnek olduğunu belirtmiştir. Bütün bu ricaların bir sonuca ulaşmadığı ve sanatkâra Buhara'dan ayrılma izni verilmediği anlaşılmaktadır. Kādî Ahmed ve Sâm Mirza hattatın ölünceye kadar Buhara'da kaldığını bildirirler. Ali Herevî, Şeybânî Hükümdarı Ubeyd Han'ın tahta geçişi münasebetiyle olduğu gibi devletin bazı ileri gelenlerine de methiyeler yazmıştır. Kādî Ahmed, bu dönemde hattatın Meşhed'de İmam Rızâ Türbesi için bazı yazılar ve kitâbeler hazırladığını ve bunlardan birinin 938 (1532) tarihini taşıdığını, diğer bir kıtasında da İmam Rızâ'yı öven bir şiir söylediğini ve bunun celi-nesta'likle yazılmış olduğunu kaydeder. P. P. Soucek ise Meşhed'in Ubeyd Han'ın oğlu Abdülaziz'in kontrolünde olduğu 1532-1533 yıllarında, Ali Herevî'nin de muhtemelen onunla beraber Meşhed'de bulunduğu için yazılarını burada yazmış olduğunu ileri sürmektedir. Mehdî Beyânî bu yazıların halen yerinde olup olmadığını bilmediğini belirtmekte, bunların Buhara'da hazırlanıp Meşhed'e gönderilmiş olması ihtimali üzerinde durmakta, ayrıca hattatın kendi kütüphanesindeki 935 (1528-29) tarihli bir sayfalık yazısına dayanarak onun Semerkant'ı ziyaret ettiğini de söylemektedir.

Kaynaklar Ali Herevî'nin ölüm tarihi için 924 (1518) ile 976 (1568-69) yılları arasında çeşitli tarihler kaydetmişlerse de onun imzalı ve tarihli eserlerini göz önünde bulunduran Mehdî Beyânî'ye göre hattat 951'de (1544) vefat etmiştir. Ayrıca uzun yıllar Herat'ta yaşayan ve Nisârî mahlasını kullanan Buharalı Şeyh Hasan'ın Ali Herevî'nin ölümünden yirmi üç yıl sonra yazdığı *Müzekkir-i Ahbâb* adlı tezkiresinde, Ali Herevî'nin çağdaşı Mirza Beg adlı birinin rüyada hattatı gördüğünü ve ona ölüm tarihini sorduğunu, onun da "Mîr Ali fevt nümûde" (Mîr Ali öldü) şeklinde cevap verdiğini ve bunun ebced hesabı ile 951 yılına tekabül ettiğini kaydeder. Cenazesi Buhara'da Fethâbâd'da Şeyh Seyfeddin el-Bâharzî'nin mezarı civarında Mevlânâ Sâlih sofa* sında toprağa verilmiştir.

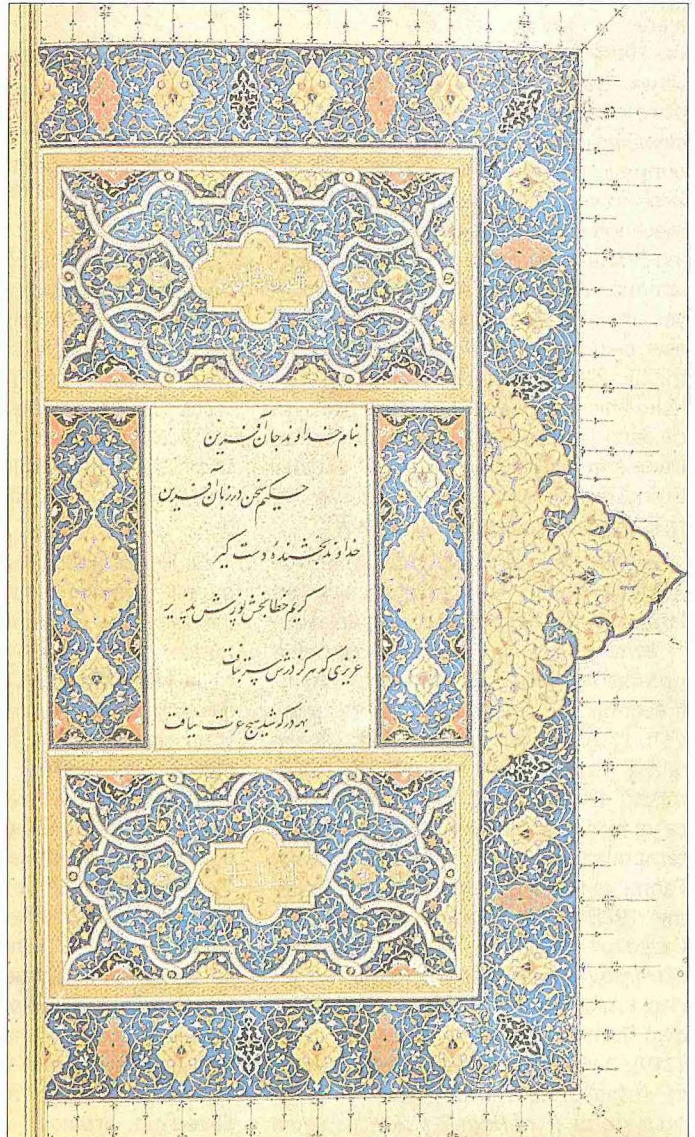
Ali Herevî, daha önce yetişen ünlü nesta'lik hattatlarından Sultan Ali Meşhedî'nin yolunda yürüyen Zeynüddin Mahmûd'dan yazı meşkederek yetişti. Ba-

zı kaynakların onun Sultan Ali Meşhedî'den ders gördüğünü söylemeleri doğru değildir. Nitekim Ali Şîr Nevâî *Mecâlisü'n-nefâis* adlı eserinde ondan övgüyle bahsederken Sultan Ali Meşhedî'den ders aldığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

Hoşsohbet, yakışıklı ve güzel ahlâklılı bir kişi olan Ali Herevî, daha hayatta iken Ali Şîr Nevâî ve Molla Câmî gibi büyük şairler tarafından takdir edilmiş ve sevilmiştir. Devrinin mühim simalarından olan ve Emîr-i Arab unvanı ile tanınan Mîr Muhammed Bâkır-ı Yemenî de kendisine hürmet ederdi. Her nedense Kādî Ahmed gibi yazı sanatından anlayan bazı kişiler, Ali Herevî'nin kendinden önce yaşayan usta hattat Sultan Ali Meşhedî'ye üstünlüğünü açıkça söylemekten çekinmişlerdir. Gerçekte Ali He-

revî Ali Meşhedî'nin takip ettiği klasik yoldan yürümüş, fakat harflerinin olgunluğu, keskinliği ve yazı kaidelerine bağlılığı dolayısıyla onu aşmıştır. Nesta'lik yazının ortaya çıkışından sonra bu yazıyı güzelliğinin en üst noktasına ulaştıran Mîr İmâd'a (ö. 1024/1615) kadar olan devre içinde yetişen Şah Mahmûd Nisâbüri, Seyyid Ahmed Meşhedî, Mîr Muîzüddin Kâşânî ve Baba Şah İsfahânî bir dereceye kadar istisna edilirse, hiç kimsenin onun seviyesine ulaşamadığını söylemek mümkündür. Ali Herevî'nin esas ustalığı ince nesta'likte yani kitâbet yazısındadır. Hattında olgunluk çağına Buhara'da ulaşmış olan Ali Herevî'nin sanat hayatının en iyi devresi 935'ten (1528-29) ölümüne kadar olan devredir.

Ali Herevî ayrıca döneminin dikkati çeken bir nesir ustası ve oldukça kuv-

Ali Herevî'nin ince ta'lik hatla yazdığı Seyh Sa'dî-i Sîrâzî'nin *Bostân* adlı eserinin ilk sayfası (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, nr. 1919, vr. 1^b)

vetli bir şairdir. Şiirlerinde Kâtib mahlasını kullanmış ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Bu şiirlerden bir örnek *Gülîstân-ı Hüner*'de neşredilmiştir. Ali Şir Nevâî'nin de beğendiği şair aynı zamanda muamma* söyleme sanatında da isim yapmıştır.

Ali Herevî'nin yazılarına Tahran, Meşhed, Kâbil, Hindistan, Leningrad, Berlin, Paris, Kahire ve New York gibi birçok şehrin müze ve kütüphanelerinde rastlamak mümkündür. Ayrıca İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (nr. 1913) bulunan Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân*'ı hattatın kaleminden çıkmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (FY, nr. 477, 1410) ile Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde de (Emanet Hazinesi, 2169 nolu murakka') çok güzel eserleri vardır. Burada kendisinin ve oğlu Mîr Muhammed Bâkır'ın da yazıları bulunmaktadır. Eserlerinin bir kısmı ise daha sonra Cihangir (1605-1627) için hazırlanmış olan ve halen Tahran'da Kitâbhâne-i Saltanatî'de bulunan *Murakka'ı-ı Gülşen*'dedir.

Hattatın küçük fakat önemli bir eseri de yazı kaidelerinden bahseden *Midâdü'l-ḥuṭûṭ* adlı risâlesidir. Risâle, Tebriz'de hicrî 1291 yılında Mîrza Senglâh'ın *Tezkiretü'l-ḥaṭṭâtin* adlı eserinin sonuna eklenerek basılmıştır. Bundan başka kaynaklar onun aruz ilminde de bilgi sahibi olduğunu yazmaktadır.

Menâkıb-ı Hünerverân hattatın yirmi talebesinin adını zikreder. Bunların çoğu bizzat kendisinden meşketmiş, bir kısmı ise onun yazılarından faydalandığı için talebesi sayılmıştır. Kendisinden meşketenler arasında oğlu Mîr Muhammed Bâkır, ayrıca Hâce Mahmûd Şehâbî, Mîr Seyyid Ahmed, Mîr Hüseyin Buhârî ve Mîr Çeleme en tanınmışlarıdır.

Eserlerinde kullandığı imzalar şunlardır: Ali, Fakir Ali, Mîr Ali, Ali Kâtib, Ali Sultânî, Ali Hüseyinî, Mîr Ali Kâtib, Mîr Ali Sultânî, Ali Herevî, Ali Hüseyinî Herevî, Ali Kâtib-i Sultânî, Ali Kâtibü's-sultânî.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî Ahmed Kummî, *Gülîstân-ı Hüner* (nşr. A. S. Hansârî), Tahran 1352 hş., s. 78-83; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 28; Habîbullah Fezâilî, *Aṭlas-ı Ḥaṭ*, İsfahan 1391, s. 473-479; B. Atabay, *Fihrist-i Murakka'ât-ı Kitâbhâne-i Saltanatî*, Tahran 1353 hş./1974, s. 334-342; Beyânî, *Hoşnûvisân*, II, 493-516; "Mîr 'Ali Herevî Kâtib-i Sultânî", *Mecelle-i Yâdigâr*, sy. 3, Tahran 1323 hş., s. 17-32; P. P. Soucek, "Ali Heravi", *Etr.*, I, 864-865.

ALİ ALPARSLAN

ALİ HİBRÎ EFENDİ

(bk. HİBRÎ, Ali Efendi).

ALİ b. HİCÂZİ

(bk. BEYYÜMİ).

ALİ b. HİLÂL

(bk. İBNÜ'İ-BEVVÂB).

ALİ b. HUCR

(علی بن حجر)

Ebü'l-Hasen Alî b. Hucr b. İyâs es-Sa'dî el-Mervezî (ö. 244/858-59)

Devrinde Horasan'ın üç büyük imamından biri olan âlim.

Aslen Horasanlı olup 154'te (771) doğdu. Hadis öğrenmek gayesiyle çeşitli seyahatler yaparak Dimaşk, Küfe ve Bağdat gibi ilim merkezleri başta olmak üzere çeşitli ülkeleri gezdi; tanınmış bilginlerden hadis okudu. Tahsilinin önemli bir kısmını Bağdat'ta tamamlayarak otuz üç yaşında Merv'e gidip yerleşti. Başta babası Hucr b. İyâs olmak üzere Süfyan b. Uyeyne, Halef b. Halife ve Abdullah b. Mübarek gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Kaynaklar onun talebeleri arasında, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce hariç, diğer *Kütüb-i Sitte* müelliflerini, Horasanlı muhaddislerin birçoğunu ve daha başka âlimleri sayarlar. Buhârî, onun beş hadisini *Şahîh*'ine almış, Müslim seksen sekiz hadisini *Şahîh*'inde zikretmiştir. Tirmizî ve Nesâî de rivayetlerine sünenlerinde yer vermişlerdir.

Elde ettiği ilmin bir kısmını öğretebilmek için kendi ifadesinde yer alan temennisine uygun olarak doksan yıl kadar yaşamış, hadisleri bilhassa Merv ve çevresinde yayılmıştır.

Nesâî, Muhammed b. Ali el-Mervezî, Hâkim ve Hatîb el-Bağdâdî gibi hadisçilere göre, *adâlet** ve *zabt** yönünden kusursuz, hadis *tahammül** ve rivayetinde mahir ve dikkatlidir. Edebiyat ve şiirle de meşgul olmuştur. *Aḥkâmü'l-Ḳur'ân* ve *Fevâ'id fi'l-ḥadîş* adlı iki eserinin bulunduğu kaydedilmektedir. Zâhiriyye Kütüphanesi'nde (Mecmua, nr. 53/3, 29^a-42^b ve 89/11, 181^a-190^b) kayıtlı olan hadis cüzü ile Köprülü Kütüp-

hanesi'nde bulunan (nr. 428, 1-59) onun İsmâil b. Ca'fer'den rivayet ettiği, üç kısım halinde 500 kadar hadis ihtiva eden *Fevâ'id fi'l-ḥadîş* aynı eserin farklı kısımları olabilir. Ali b. Hucr Merv'de vefat etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatîb, *Târîḫü Bağdâd*, XI, 416-418; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 450; a.mlf., *A'âmü'n-nübelâ*, XI, 507-513; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 293-294; a.mlf., *Lisânü'l-Mizân*, II, 181; *Keşfü'z-zunûn*, I, 20; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 150; Sezgin, *GAS*, I, 95, 111; a.mlf., *Buhârî'nin Kaynakları*, İstanbul 1956, s. 33, 229.

M. ALİ SÖNMEZ

ALİ b. HÜSEYİN

(bk. ZEYNELÂBİDİN).

ALİ b. HÜSEYİN el-ALEVİ

(bk. ŞERİF el-MURTAZÂ).

ALİ İBRÂHİM HAN

(علی ابراهیم خان)

(ö. 1208/1793-94)

Hindistanlı devlet adamı, şair, tarihçi ve tezkire müellifi.

1126'da (1714) Patna'da doğdu. Çocukluk ve gençlik yıllarını Şeyhpura'da geçirdi. 1748 yılında Azîmâbâd'a gitti. Bölgenin hâkimi Ali Verdî Han tarafından özellikle İran asıllı pek çok şairin toplandığı Mürşidâbâd'daki sarayına davet edildi. Burada üstün edebî kabiliyetiyle herkesin takdirini kazandı. Şiirlerinde Halil veya Halil-i Azîmâbâdî mahlasını kullandı. "Nevvâb", "eminü'd-devle", "azîzü'l-mülk", "bahâdır", "nasîr-i ceng" unvanlarını aldı. 1760'ta Bengal, Bihâr ve Orissa nevvâb*lığına tayin edilen Mîr Kasım Han'ın ordu mütevelliliğine getirildi. Daha sonra Mîr Kasım'ın en güvenilir müşaviri oldu. Ancak Mîr Kasım'ın birkaç mağlûbiyetten sonra başkalarına sığınması üzerine ondan ayrıldı. 1770'te Bengal valiliğine getirilen Mübareküddevle'nin nâibliğine tayin edildi. Kabiliyetinin farkına varan İngilizler ve onların Hintli iş birlikçilerince sivil idarede görevlendirildi. 1781'de Benâres'teki Yüksek Adalet Divanı başkanlığına ve geçici olarak aynı bölgedeki İngiliz umumi vâlliliğinin en yetkili müşavirliğine tayin edildi. 1208 (1793-94) yılında aynı şehirde öldü.